

## K otázke elementárneho poznania sociálnej skutočnosti

MARTIN KATRIAK

Sociologický ústav SAV, Bratislava

Gnozeologické otázky sú princípálnymi otázkami v borbe človeka o čo najpravdivejšie a najúplnejšie poznanie sveta. Svedčí o tom rad rôznych, často vzájomne si protirečiacich gnozeologických koncepcií, ktoré sa vynorili v dejinnom vývine filozofie. Základnou otázkou tu je, ako viesť proces poznania a myslenia, aby bola istota, že sa dôjde k pravdivým poznatkom o skúmanej reálnej skutočnosti. Zaručiť koincidenziu získaných poznatkov s objektívnou skutočnosťou nemôže taký prístup k skúmaniu javov, ktorý by bol výsledkom nejakého subjektívneho názoru, ale len prístup, ktorý vychádza zo správnych teoretických princípov a je náležite preskúšaný dlhodobou úspešnou vedecko-výskumnou a širšou spoločenskou praxou. Takým prístupom sa javí prístup, ktorý vypracovala dialekticko-materialistická gnozeológia požadujúca, aby sa v poznávanom procese dôsledne uplatnilo nielen bezprostredné zmyslové poznanie javov a teoretické myslenie, ale aj *moment praxe* ako základný, východiskový i hodnotiaci, kritický činiteľ v tomto procese. Okrem toho sa vedeckosť tohto prístupu prejavuje aj v tom, že kategoricky postuluje, aby poznanie ako zložitý dialektický proces prenikania rozumu do podstaty javov išlo paralelne s cestou, po ktorej sa vyvíja skúmaný fenomén objektívnej skutočnosti.

Je všeobecne známe, že objekt sociologického výskumu je značne zložitý. Táto jeho zložitosť evidentne ukazuje, že tu naprosto nemožno postačiť s takými prístupmi, ako sa používajú v prírodných, technických, prípadne i v jednotlivých špeciálnych spoločenských vedných disciplínach. Špecifický gnozeologický prístup, ktorý je nevyhnutné voliť pri sociologickom výskume, determinujú najmä tieto momenty:

— špecifická zložitosť a značná variabilnosť sociálnej reality, spôsobená veľmi rôznorodým pôsobením vedomia, resp. sub-

jektívneho činiteľa; v spoločenských procesoch vystupuje človek nielen ako objekt, ale súčasne aj ako konajúci, iniciatívny a projektujúci subjekt, sledujúci určité ciele, zámery, ktorých poznanie je neraz značne sťažené;

— na rozdiel od biologických, fyzikálnych a iných podobných javov, ktoré možno podrobiť presnému bezprostrednému pozorovaniu, meraniu a experimentovaniu, sa objekt sociologických výskumov vo veľkej miere vymyká takým výskumným operáciám; naproti tomu sú spoločenské javy, procesy a deje neprehľadné, vyvíjajúce sa v širokých priestorových dimenziách a v pomerne dlhých časových intervaloch; iné sú opäť krátkotrvajúce a periodicky sa opakujúce; v mnohých prípadoch sa krátkodobé a dlhodobé zmeny vzájomne prenikajú, čím je rovnako sťažené ich pozorovanie;

— aj menšie a vymedzené časti spoločenskej reality nie sú väčšinou dostupné priamemu a systematickému pozorovaniu, nemožno ich rozkladať ako fyzikálne, prípadne biologické javy, lebo sú súčasťou citlivej, živšej, zložitým spôsobom usporiadanej štruktúry, ktorá sa ľahko naruší neopatrným a najmä neodborným prístupom k jej štúdiu;

— značné komplikácie vyplývajú z toho, že sám sociológ je súčasťou spoločenského diania, z čoho, pravda, v istom zmysle vyplývajú určité prednosti; to však môže zároveň ľahko viesť k tomu, že sa do procesu skúmania vnášajú subjektívne prvky, čím býva nepriaznivo dotknutá objektivita skúmania;

— spoločenské javy sa musia skúmať v ich organickom začlenení v sociálnom procese, že ich nemožno oddeľovať a skúmať za pomoci rôznych technických pomôcok ako napr. mnohé prírodné javy;

— sociálne javy sú výlučne javmi hromadného charakteru, čo spôsobuje, že je k nim ťažký prístup a že sa pri ich skú-

mani takmer vždy musia používať kvantitatívne, štatistické metódy;

— v mnohých prípadoch ide o poznávanie subjektívne sprostredkovaných hodnôt a vzťahov, najmä vzťahov človeka ako subjektu ku kolektívu i celému spoločenstvu subjektov a vzťahov človeka k rôznym materiálным a ideovým hodnotám a vonkajšiemu svetu ako celku;

— ide súčasne veľmi často o poznávanie rôznych vlastností ľudí, najmä psychických, teda takých javov, ktoré sa vymykajú bezprostrednému pozorovaniu a meraniu;

— značná zložitosť sociologického skúmania je spôsobená aj tým, že vo vývine a fungovaní spoločenských javov sa uplatňuje pluralita, často latentne pôsobiace príčiny, no rovnako aj ťažko postihnuteľné funkcionálne a dialektické zákony;

— sociálny, resp. sociologický jav je útvarom statickým a súčasne dynamickým a ťažko možno zachytiť jeho štruktúru a jeho vonkajšie súvislosti v zmenách, vo vývine, dynamike;

— veľkou prekážkou exaktného vedeckého skúmania javov sociálnej skutočnosti je značná nepresnosť používaných pojmov a kategórií, ktoré vzhľadom na značnú variabilnosť spoločenských javov je nevyhnutné neustále spresňovať, no rovnako sťažuje tento výskum aj pomerne slabá rozvinutosť metód exaktného sociologického bádania.

Pôsobenie všetkých uvedených momentov veľmi sťažuje odhalenie príčin a zákonitostí, ktorými sa riadi vývin a spoločenské fungovanie týchto javov. Avšak aj napriek tomu, že je objekt sociologického výskumu značne zložitý, menlivý, neprehľadný a ťažko pozorovateľný, predsa len v zmysle dialekticko-materialistickej gnozeológie je, ako v jeho javovej podobe, tak aj v jeho podstate „veci o sebe“, plne poznateľný, a to najmä za predpokladu, že sa na jeho poznávanie, skúmanie, volia adekvátne, vedecky zdôvodnené metodologické postupy a prostriedky.

V. I. Lenin napísal, že „inak než prostredníctvom pocitov sa nič nemôžeme do-

zvedieť o nijakých formách hmoty, ani o nijakých formách pohybu“.<sup>1</sup> Podľa dialektického materializmu prameňom všetkých našich vedomostí je zmyslové vnímanie materiálneho sveta. Rozum sám o sebe nie je schopný poznávať skutočnosť nezávisle od zmyslov.<sup>2</sup> Avšak zmyslové poznanie, pokiaľ ho takto z metodických dôvodov abstrahujeme, nemôže u človeka jestvovať bez súčasného racionálneho poznania. Zmyslový stupeň poznania zákony musí byť završený jeho racionálnym stupňom. Iba takto vzniká skutočné ľudské poznanie v pravom zmysle, v zmysle určitého poznatku alebo určitého komplexu poznatkov o vonkajšej skutočnosti.

Osobitnú funkciu v procese poznávania spĺňa prax ako materiálna činnosť ľudí na vedomom a cieľavedomom pretváraní prírody a spoločnosti pomocou istých materiálnych prostriedkov: pracovných nástrojov, nástrojov poznania, spoločenských inštitúcií a organizácií. Ak zmyslový odraz skúmaných objektov je prvým stupňom poznávacieho procesu a racionálne poznanie druhým stupňom, tak materiálna prax je nielen východiskovým momentom, ale súčasne aj kritériom pravdivosti a spoľahlivosti, reliability výsledkov poznania. Priliehavo konštatuje P. V. Kopnin, že „najväčším výdobytkom filozofického myslenia je začlenenie praxe do teórie poznania“.<sup>3</sup> Prax je nielen základom, ale aj určitým dovŕšením procesu ľudského poznania. Podľa Lenina „hľadisko života, praxe musí byť prvým a základným hľadiskom teórie poznania“.<sup>4</sup>

Vynára sa otázka, ako aplikovať tézy dialekticko-materialistickej gnozeológie v procese vedeckého skúmania sociálnej reality, resp. jej relatívne samostatných, komplexne poňatých útvarov — sociologických javov. Evidentne sa ukazuje, že vzhľadom na ich špecifické ustrojenie je potrebné voliť osobitný, špecifický výskumný postup.

Špecifickosť tohto postupu je podľa nášho názoru determinovaná tým, že pri vedeckom skúmaní sociologických javov nemôžeme všetky ich zložky a elementy bez-

<sup>1</sup> Lenin, V. I.: *Spisy*, zv. 14. Bratislava 1958, s. 269 a n.

<sup>2</sup> Ojzerman, T. I.: *Základné stupne poznávacieho procesu*. Bratislava 1958, s. 16.

<sup>3</sup> Kopnin, P. V.: *Dialektika poznávacieho procesu*. In: *Základy marxistickej filozofie*. Bratislava 1963, s. 266.

<sup>4</sup> Lenin, V. I.: *Spisy*, zv. 14. Bratislava 1958, s. 125. Známy je Leninov výrok: „Od živého nazerania k abstraktnému mysleniu a od neho k praxi — takáto je dialektická cesta poznania pravdy, poznania objektívnej reality. *Spisy*, zv. 38. Bratislava 1961, s. 179.“

prostredne zmyslove odrážať, vnímať, ale že k poznaniu niektorých stránok a momentov týchto javov treba pristupovať aj sprostredkované, to znamená, že pri ich skúmaní nemožno vystačiť s bezprostredným vedeckým pozorovaním, ale že treba siahnuť aj po iných spôsoboch poznávania, resp. získavania vedeckých informácií, faktov. To je nevyhnuté najmä preto, že nemožno uznať za postačujúce behavioristické štúdium a vysvetlenie spoločenských procesov v ich totalite.

### 1. Bezprostredné zmyslové poznanie objektívnej stránky spoločenskej skutočnosti

Je pravidlom, i keď nie vždy dôsledne aplikovateľným, že sociológ — podobne ako iní vedci — má prichádzať s predmetom svojho výskumu do bezprostredného styku, že ho má bezprostredne „zmyslovo poznávať“, pozorovať. Tento prístup, označovaný ako priame vedecké pozorovanie, však nemožno dôsledne aplikovať vo všetkých prípadoch, ale len pri poznávaní objektívnej stránky spoločenskej skutočnosti, a to najmä v prípadoch, keď sú predmetom výskumu:

- malé sociálne skupiny, pravda, ako ukážeme neskôr, len za určitých podmienok;

- objektivizované, materiálne spoločenské a individuálne výtvary čiže výsledky praktickej činnosti ľudí;

- objektivizované prejavy, správanie ľudí v zmysle, ako chápe tieto prejavy psychologický behaviorizmus (napr. určité návyky, spôsoby správania, reč, radosť, smiech, odpor a pod.);

- v obmedzenej miere niektoré spoločenské pohyby, aktivity, deje a procesy a medziľudské vzťahy, založené na výrobnéj a inej ekonomickej aktivite ľudí;

- zložky a momenty prírodného a spoločenského prostredia, ktoré obklopuje najmä menšie sociálne skupiny;

- iné podobné javy, ktoré možno bezprostredne pozorovať, získavať o nich fakty priamym pozorovaním a študovať ich takmer s prírodovedeckou presnosťou.

Z gnozeologického hľadiska je pri poznávaní objektívnej stránky spoločenskej reality principiálnym momentom, že jej

jednotlivé zložky, znaky alebo momenty vyvolávajú vo vedomí pozorovateľa celkom určité pocity a vnemy, aké zodpovedajú objektívnej povahe pozorovaných zložiek, vlastností a momentov skutočnosti. Táto vlastnosť elementárneho, zmyslového poznania umožňuje odlišovať rôzne zložky, znaky a momenty spoločenských javov navzájom. „Rovnaké vlastnosti telies, ktoré sa odlišujú čo do stupňa alebo intenzity väčšia alebo menšia teplota, väčšia alebo menšia váha a pod.), vyvolávajú v nás vcelku pocity jedného typu, ktoré sa však predsa líšia zvláštnosťami súvisiacimi s intenzitou týchto vlastností. V zhode a rozdielnosti pocitov, ktoré sú vyvolané pôsobením hmotných objektov, prejavuje sa zhoda a rozdiel vlastností týchto objektov“.<sup>5</sup>

Zmyslové pocity a vnemy zodpovedajú pozorovaným objektom tak, ako kópie predmetov zodpovedajú samotným predmetom. „Pocity a vnemy sú zobrazenia, snímky, obrazy materiálnych objektov. Táto téza — konštatuje I. V. Kuznecov — je jednou zo základných kameňov dialektikomaterialistickej teórie poznania. Prírodné vedy nesporne dokázali jej platnosť“.<sup>6</sup> To značí, že zrakové, sluchové, hmatové a iné pocity a vnemy dávajú správny obraz nielen každého jednotlivého predmetu, ale aj celých skupín vnímaných predmetov, pravda, s určitou výhradou, na čo ešte poukážeme.

Zmyslovému poznaniu, správnejšie vnímaniu ako forme odrazu skúmaného objektu sú vlastné tieto dva dôležité znaky: po prvé, že vnímanie je bezprostredným odrazom skúmaného objektu, čo znamená, že medzi zmyslovým poznaním a skúmaným objektom niet žiadnych medzičlánkov, a po druhé, že je vždy odrazom určitých, jedinečných vlastností konkrétnych materiálnych objektov, nie napr. váhy, farby, rozmerov vôbec, ale váhy, farby atď. daného predmetu v daný moment, na danom mieste a za daných okolností.<sup>7</sup> Týmto charakteristickými znakmi sa vyznačuje aj bezprostredné pozorovanie, ktoré sa používa v rôznych formách, vo veľkom rozsahu a takmer výlučne ako základná metóda získavania vedeckých faktov, včítane rôznych druhov experimentu v pri-

<sup>5</sup> Konstantinov, F. V. (red.): *Základy marxistickej filozofie*. Bratislava 1963, s. 121.

<sup>6</sup> Tamže, s. 121.

<sup>7</sup> Tamže, s. 123.

rodných vedách a v určitých modifikáciách, prirodzene, aj v sociologickom výskume.

Na základe toho, čo sme uviedli, by sa mohlo pozdávať, že bezprostredné zmyslové poznanie objektívnej stránky spoločenskej skutočnosti, pokiaľ ide o jeho pravdivosť a spoľahlivosť, je vcelku dosť jednoduché, že sa tu azda nevyskytujú žiadne komplikácie. No nie je to tak. Zmyslové odrážanie pozorovaných objektov, ich znakov, stránok a momentov je totiž nerozlučne späté s vnútornou skúsenosťou, procesom myslenia a celým psychickým usporiadaním skúmajúceho subjektu, v dôsledku čoho dochádza k tomu, že proces zmyslového poznania, vnímania, môže byť a často aj je ovplyvňovaný vnútornými zážitkami pozorovateľa. Práve pod vplyvom týchto psychických zážitkov sa stáva, že človek vidí viac, než bezprostredne vníma, resp. v niektorých prípadoch menej, čím, pravda, sa v oboch prípadoch môže narušiť pravdivosť obsahu bezprostredného vnímania.

O čo tu v podstate ide? Keď totiž „niečo vnímame, alebo pozorujeme“ — konštatuje V. Filkorn — „robíme to na podklade a pozadí svojich predošlých skúseností a poznatkov, ktoré stvárnili náš subjekt. Ani v obyčajnom, ani vo vedeckom poznaní ani jeden jav sa neodráža vo vedomí vo svojej originálnej čistote a chudobe, t. j. niet čistého pasívneho pozorovania, ako niet ani úplne pasívneho odrážania vôbec...“<sup>8</sup> To znamená, že každý fakt, najmä ak sa má vyjadriť vo forme výpovedi, nadväzuje na pojmovú, teoretickú a terminologickú aparáturu daného obdobia, že sa v našom vedomí pripína na nejakú koncepciu, ktorá ho prečnieva a ktorou stráca svoju výlučnú bezprostrednosť: už pri najprimitívnejšej faktovej výpovedi hovoríme niečo aj o podstate predmetu. Z toho vyplýva, že v procese vnímania, odrážania javu môže dochádzať, a viac alebo menej aj dochádza, k určitému skresleniu, sfalšovaniu vnímaného javu. Ide tu o vplyvy tzv. apriórnych postojov alebo určujúcich postojov osobných, dobových, svetonázorových, triednych a iných,<sup>9</sup> ktoré sa nevyhnutne zúčastňujú na

vnímaní javu a jeho vyjadrení vo forme faktu.

Okrem toho ani jeden pozorujúci subjekt nie je bez predsudkov, bez určitých myšlienkových stereotypov, predpojatých myšlienok „a nenecháva hovoriť čisté javy, t. j. realitu takú, aká je nám prístupná prostredníctvom samých zmyslov... Každý človek — konštatuje V. Filkorn — „na základe svojho celkového názoru pripúšťa určité možnosti, nemožnosti, pravdepodobnosti, typy, normy, logické formy a evidencie, do rámcov ktorých vtisnáva aj svoje budúce skúsenosti. Mnohokrát sa stáva, že ak sa nový jav (prípadne niektorý z jeho znakov, pozn. M. K.) a fakt... nedá začleniť, subsumovať pod nadobudnuté kategórie, tak alebo ostáva prakticky nepovšimnutý, nevnímavý, alebo sa považuje za neprijateľný, podozrivý, pochybný, zle analyzovaný, za neúplný, prípadne nepodstatný a bezvýznamný“.<sup>10</sup> To znamená, že vplyvy rôznych predsudkov, na uplatnenie ktorých je v sociologických výskumoch mnoho príležitostí (početní a často nie náležite odborne pripravení výskumní spolupracovníci - aktivisti, zložitá a menlivosť skúmaných javov atď.), môžu sa veľmi negatívne dotknúť pravdivosti a úplnosti bezprostredného poznania javov, resp. získavania objektívnych a všestranných vedeckých faktov pozorovaním.

Pri bezprostrednom vnímaní, odrážaní materiálnych, objektívnych stránok skúmanej skutočnosti môžu sa negatívne uplatniť aj vplyvy tzv. prvotných hypotéz alebo vplyvy určitých úsudkov a kritérií, podľa ktorých sa skúmané javy, ich zložky a znaky vyberajú, triedia a hodnotia.<sup>11</sup> Keďže je sociálna skutočnosť značne zložitá a variabilná v čase i priestore, môže sa ľahko stať, že pod vplyvmi týchto hypotéz uniknú našej pozornosti významné znaky, ktoré by z hľadiska skúmaného problému bolo treba pozorovať, alebo opačne, že pozorujeme stránky alebo znaky javu pre náš problém irelevantné. Môžu byť prípady, že skúmajúci subjekt pod vplyvom prvotných hypotéz pridáva „domýšľa“ k skúmanému javu znaky, ktoré v skutočnosti jav nemá, prípadne ich poňma skomolene. Výsledky takého chybného

<sup>8</sup> Filkorn, V.: *Úvod do metodológie vied*. Bratislava 1960, s. 80 a n.

<sup>9</sup> Tamže, s. 80, 81.

<sup>10</sup> Filkorn, V.: c. d., s. 81, 82.

<sup>11</sup> Tamže, s. 82.

ného poznania môžu viesť buď k idealizovaniu, alebo pesimizovaniu skúmanej skutočnosti. To znamená, že potenciálne negatívne vplyvy prvotných hypotéz treba mať v evidencii, aby sme ich mohli z procesu poznania zámerne vylučovať.

Na druhej strane vplyvy prvotných hypotéz, konštatuje V. Filkorn, sú vždy de facto reálne a nevyhnutné, pretože vedcovi pomáhajú orientovať sa v neprehľadnom množstve javov. A tak je to najmä pri pozorovaní. „Úloha logiky pozorovania“ — uvádza Filkorn „nepozostáva v mechanickom oddeľovaní faktov od ich interpretácie (prvotných hypotéz), pričom by sme fakty považovali za skaly, ktoré ponechávame vo vede a interpretácie z nej odstránime. Logika pozorovania musí síce rozlišovať (nie však oddeľovať javovú stránku faktu od jeho stránky interpretačnej) a musí udať aj metódy, ktorými toto rozlišovanie uskutočníme, no toto rozlišovanie nie je nikdy úplné, lebo nikdy úplne nepoznáme pozadie, ktoré stváňaže vonkajší vplyv predmetu v nás; v každom prípade však interpretácie nesmieme a priori odhadzovať ako menejcenné, nepravdivé a pod., ale musíme ich preskúmať, t. j. dívať sa na ne z hľadiska praxe, či, ako a nakoľko boli overené praxou. To isté “ — uvádza autor v poznámke — „sa týka nielen pozorovania, ale aj analýzy, experimentovania, definovania a ostatných postupov, pri ktorých prvotné hypotézy tiež hrajú úlohu, ba sú ich vnútornou súčiastkou, tak ako sú súčiastkou faktu.“<sup>12</sup>

Treba teda mať v evidencii, že uvedené negatívne vplyvy pozorujúceho subjektu, najmä vplyvy apriórnych postojov, myšlienkových stereotypov a predsudkov, sa môžu ľahko uplatniť v rámci vedeckého pozorovania ako sociologickej výskumnej metódy založenej na priamom, bezprostrednom odrážaní materiálnych stránok sociálnej reality. Hovoríme tu o negatívnych subjektívnych vplyvoch pozorovateľa alebo výskumníka. Zbavíť sa týchto vplyvov znamená vylúčiť ich z procesu odrážania, apercepce skúmaných javov, z ich interpretácie a rovnako aj z formulácie faktových výpovedí, analýzy faktov, ich vedeckého spracovania a teoretického zovšeobecnenia.

Ďalej to znamená vyhýbať sa fetišizovaniu určitých, súčasnou spoločenskou (aj vedeckou) praxou nie dosť preverených, a teda v istom zmysle hypotetických teoretických princípov, metodologických postupov a prístupov ku skúmaniu spoločenskej skutočnosti, ktoré v sebe ukrývajú čo aj len zrnko pochybnosti, nejasnosti, prípadne neadekvátnosti, schematickosti, vulgárnosti a dogmatizmu. Tento nedostatok sa v našej sociológii markantne prejavil v nedávnej minulosti pri nekritickej preberaní rôznych kategórií a metodologických prístupov buržoáznej sociológie.

Okrem uvedených negatívnych subjektívnych prvkov sú však v človeku aj pozitívne prvky, ktoré napomáhajú proces pravdivého poznania. V. Filkorn konštatuje, že sú to zvyky, poznatky a celé sústavy pojmov, prípadne teórie, ktoré vznikajú v ľudoch v styku so skutočnosťou a ktoré sa v ďalšej ich činnosti stávajú nevyhnutnou súčasťou ich postoja, formou, ktorou sa poznávajú a pozorujú predmety. „V miere, v ktorej sú tieto zvyky a pojmy formované pod tlakom reality, sú odrazmi reality, a preto ich stváňovacia schopnosť a funkcia nemá subjektívny charakter, ale naopak, objektívny, obohacovací charakter. Nimi sa fakt vovedie do praxe overeného celku, ktorý určuje jeho úlohu v ňom a tým aj jeho vlastnosti. Nimi sa fakt mnoho ráz spresní a jav hlbšie pozná; môžeme povedať, že nimi poznanie hneď postúpi ku podstate (prvého radu) ... Úloha metódy a teórie faktov spočíva v čo najširšom zapájaní pozorovaní do širších celkov a v organickom spojení prínosov zmyslov s teoretickými výdobytkami, t. j. v dívaní sa na veci z hľadiska týchto celkov a teórií, pomocou ktorých hneď pri pozorovaní pronikáme do hĺbky veci.“<sup>13</sup>

## **2. Sprostredkované poznanie objektívnej stránky spoločenskej skutočnosti**

Vzhľadom na to, že v mnohých prípadoch nie je prakticky možné podrobiť väčšie celky alebo i časti skúmanej spoločenskej skutočnosti pre ich geografickú rozpriestranenosť, ale rovnako aj pre relatívne dlhodobé zmeny, ktoré sa v ich vý-

<sup>12</sup> Tamže, s. 84 a n.

vine odohrávajú, bezprostrednému zmyslovému poznaniu, aké sa uplatňuje pri priamom vedeckom pozorovaní, je potrebné v rámci sociologického skúmania spravidla siahnuť aj po takom spôsobe, ktorý jej poznanie ako takej umožňuje. Ide tu v podstate o to, že sociológ, ktorý zvyčajne nedisponuje širším aparátom pomocných pracovníkov na získavanie potrebných empirických faktov, nemôže poznávať objektívnu stránku dotýčnej časti spoločenskej skutočnosti prostredníctvom svojich pocitov a vnemov, teda na základe priameho pozorovania, ale je nútený poznávať ju sprostredkovane, nepriamo, t. j. na základe už hotových, sústredených faktov, informácií o tejto realite, vyjadrených spravidla vo forme číselných údajov, ich prehľadov a pod. Hovoríme tu, obrazne povedané, o skúmaní stóp spoločenských procesov, ktoré boli zachytené písomne.

Útvarmi alebo momentmi spoločenskej skutočnosti, ktoré nemožno bezprostredne pozorovať, sú najmä:

- veľké spoločenské útvary (napr. národy, národnosti, obyvateľstvo kraja, okresu a pod.), zložené z početných väčších či menších skupín, lokálnych spoločností a jednotlivcov;

- výrobná, výmenná, distribučná, organizačná a kultúrna aktivita týchto skupín, spoločenských útvarov a jej výsledky:

- výsledky početného vzrastu, resp. reprodukčnej aktivity populácie;

- veľké skupiny ľudí, ako sú triedy, rôzne vrstvy obyvateľstva, ich činnosť a pohyby;

- horizontálne a vertikálne pohyby (migrácia, mobilita) vo väčších spoločenských celkoch;

- spoločenské procesy, ako napr. vzrast alebo úbytok obyvateľstva, zvyšovanie jeho životnej úrovne, odstraňovanie ekonomických, kultúrnych a iných sociálnych rozdielov, spoločenský progres a regres atď.

Ak by tieto spoločenské útvary, pohyby, deje a procesy, ktoré sa v ich rámci odohrávajú, bolo treba poznať, skúmať, napr. v celoštátnom meradle, prípadne aj len v meradle jedného kraja alebo okresu, nebolo by prakticky možné, a to nielen pre ich priestorovú dislokáciu, ale aj pre dlhodobosť ich vývinových zmien, aby ich

sociológ bezprostredne pozoroval a tak získaval o nich potrebné empirické fakty. To znamená, že ich poznanie sa musí diať iným spôsobom, a to buď na základe rozboru údajov získaných prvotnou operatívno-technickou evidenciou, účtovnou evidenciou, štatistikou, súpismi obyvateľstva a pod., alebo, ak to povaha skúmaného problému dovoľuje, prostredníctvom výskumu reprezentatívnej skupiny.

V prvom rade ide o fakty a údaje, ktoré sú výsledkom bezprostredného zisťovania a zaznamenávania, prípadne evidencie, ktorú systematicky vedú rôzne hospodárske, kultúrne, zdravotnícke a iné organizácie a inštitúcie o výrobnej, výmennej, distribučnej, organizačnej, liečebnej, výchovnej, kultúrnej činnosti a iných svojich činnostiach. Všetky tieto organizácie a inštitúcie, počínajúc priemyselnými a poľnohospodárskymi závodmi a končiac rôznymi kultúrnymi zariadeniami a ustanovizňami, sú v zmysle právnych úprav povinné viesť rôzne denníkové záznamy (operatívno-technickú evidenciu, naturálnu evidenciu, účtovnú evidenciu, štatistickú evidenciu) a do nich na základe skutkového stavu, zisteného presným meraním, napr. vážením vyrobeného tovaru a spotrebovaných surovín, počítaním na kusy (napr. vyrobených priemyselných výrobkov, odchovaných hospodárskych zvierat a pod.), evidovaním počtu prepravených, liečených alebo inak obslužených osôb, výmery (plochy) osevu a hektárových výnosov, evidovaním počtu zamestnaných osôb a odpracovaných hodín, vykonaných pracovných úkonov, sumarizáciou tržby a jej hodnoty v Kčs atď. každodenne zaznamenávať výsledky svojej aktivity, diferencovanej podľa rôznych ukazovateľov a kritérií. Pravdivosť, objektívnosť a spoľahlivosť takto získaných empirických faktov o určitých dejoch objektívnej stránky spoločenskej skutočnosti je zaručená tým, že sa v rámci uvedeného merania, váženia, zisťovania počtu a pod. pracuje s presne stanovenými mernými jednotkami a že namerané množstvá a kvalita dôsledne preveruje, kontroluje nielen hospodársko-správny aparát dotýčného závodu (podniku), ale aj orgány nadriadených administratívnych úradov. Je to najmä preto, že sú základom rozboru ekonomickej prosperity a spoločenskej

efektívnosti uvedených organizácií a inštitúcií. Práve vzhľadom na túto, do značnej miery zaručenú pravdivosť, objektivnosť uvádzajú viacerí vedci takto získavané údaje na prvom mieste v sústave faktov, ktoré môžu byť serióznym základom sociologických rozborov.<sup>14</sup>

Uvedené údaje, ktoré sa vo výrobných, ekonomických a iných rozpočtových organizáciách spravidla spracúvajú podľa rôznych hľadísk štvrťročne (prípadne mesačne), polročne a ročne, predkladajú sa vo forme výkazov nadriadeným úradom a orgánom štatistickej služby, ktoré ich podľa druhu organizácií, rozvíjanej činnosti, podľa územnej príslušnosti a iných dôležitých hľadísk sumárne spracúvajú a uverejňujú vo forme štatistických správ, štatistických ročeniek, publikácií o výsledkoch sčítania ľudu a pod. Štatistické údaje sú jedinečným materiálom východiskom pre rôzne sociologické výskumy. Ich prednosťou je nielen to, že ich objektivita je vo veľkej miere zaručená, ale aj to, že údaje z dostatočného počtu rokov zostavené do časových radov môžu smerodajne naznačovať tendenciu vývinu dotýkajúcich demografických, ekonomických, sociálnych, kultúrnych a iných javov.

Určitým a dosť závažným nedostatkom štatistických údajov ako východiska sociologických výskumných prác však je, že napriek tomu, že sa v rámci rôznych evidencií zachytáva aj kvalitatívna stránka evidovaných javov, sú materiálom hlavne kvantitatívnej povahy. Preto v aktuálnych prípadoch je nevyhnutné získať fakty o kvalitatívnej stránke skúmaných javov príslušnými sociologickými výskumnými metódami. To sa týka najmä subjektívnej stránky spoločenskej skutočnosti.

### 3. Získavanie faktov tzv. exploratívnou cestou

Poznanie spoločenskej skutočnosti tzv. exploratívnou cestou, čiže vyzvedaním (opytovaním, dotazovaním) je špecifický druh poznania, ktoré sa používa len v niektorých spoločenských vedách, predovšetkým v psychológii, sociálnej psychológii, pedagogike, etnografii a pod. Týmto spôsobom sa v sociologickom výskume poznáva vý-

lučne subjektívna, psychická stránka sociálnej reality, a to:

- rôzne postoje, názory, skupinová a verejná mienka;

- záujmy, priania, túžby, city, psychické zážitky jednotlivých ľudí a celkové zameranie osobnosti;

- zmysel práce, snaženie, ideály ľudí, ich ciele a prostriedky, pomocou ktorých dosahujú svoje ciele;

- zmysel hodnôt, ktoré ľudia podľa svojich individuálnych skúseností a názorov prisudzujú rôznym materiálным a abstraktným veciam a javom;

- medziľudské, interpersonálne vzťahy, založené na rôznych nevýrobných, neekonomických činnostiach, a ich výsledky;

- apercepované prvky ideologických foriem, najmä filozofie, vedy, umenia, mravnosti, náboženstva a pod.;

- tvorivé schopnosti ľudí, ako je technická a umelecká (resp. kvázitechnická, kváziumelecká) tvorivosť, vynaliezavosť, iniciatívnosť a iné podobné vlastnosti;

- osobitosti psychického ustrojenia jedincov, ako sú vlastnosti tzv. dominantných, vodcovských postáv, mechanizmus nápodoby, prejavy davovej psychiky;

- rozličné viery, povery, zvyky, obyčaje, tradície a podobne.

Uvedené zložky a elementy subjektívnej stránky spoločenskej skutočnosti nemožno na ľuďoch bezprostredne pozorovať, pretože sú súčasťou ich vedomia, psychického života. Možno však bezprostredne pozorovať rôzne objektivizované prejavy ľudí, ktoré s ich psychickými stavmi nerozlučne súvisia, ako sú rôzne druhy pohybov a správania, mimika, reč, práca a jej výsledky, písmo a pod. Subjektívnu stránku spoločenskej skutočnosti možno poznať (získať o nej potrebné empirické fakty) buď na základe spontánnych výpovedí osôb, alebo na základe ich výpovedí, získaných na určité podnety (napr. na predložené otázky a pod.). Výpovede môžu osoby oznámiť buď ústne (rozhovor, interview), alebo písomne (dotazníková metóda, anketa, test, slobodný spis, autobiografia a pod.).

Z uvedeného konštatovania vyplýva, že pri tomto spôsobe poznania nejde a ani

<sup>14</sup> Napr. Jovčuk, M. T., Osipov, G. V. v článku *O nekotorych teoretických principach, problemach*

*i metodach sociologičeskich issledovanij. Voprosy filosofii* 1962, č. 12, s. 30.

nemôže (okrem výnimiek, ktoré spomenieme) ísť zo strany sociológa o bezprostredné zmyslové poznanie, charakterizované pocitmi a vnemami ako elementárnymi formami poznávacieho procesu, ale ide tu o poznanie určitých stránok spoločenskej reality prostredníctvom poznania a myslenia zkúmaných osôb čiže prostredníctvom viac alebo menej presných pojmov, súdov a úsudkov, oznamovaných týmito osobami zkúmajúcemu subjektu. To znamená, že skúmané osoby vypovedajú o svojich vzťahoch, názoroch, vedomostiach, postojoch k rôznym veciam, hodnotám atď. na základe pocitov, vnemov a predstáv, ktoré sú odrazom okolitého sveta a podmienok, v ktorých tieto osoby žijú, transformovaných v procese ich myslenia na aparát určitých pojmov, súdov a úsudkov, ktoré osoby vyslovujú na osobitne formulované podnety sociológa. Vo forme odpovedí, získaných od skúmaných osôb na predložené otázky, dostáva teda sociológ osobitný druh faktov, informácií, ktoré sa nielen obsahom, ale aj svojou povahou líšia od faktov získaných jeho vlastným bezprostredným poznaním (pozorovaním) skúmanej spoločenskej reality. Fakty získané na základe bezprostredného vnímania sociológa týkajú sa objektívnej stránky spoločenskej skutočnosti a získavajú sa vedecky zdôvodneným metodickým postupom; naproti tomu fakty získané vo forme výpovedí skúmaných (opýtaných) osôb týkajú sa hlavne vedomia, psychického života, zážitkov, predstáv a postojov týchto osôb a sú utvárané najčastejšie laickým a nekontrolovaným spôsobom.

Z toho plynie, že uvedený spôsob utvárania „informácií, faktov“ skúmanými osobami, pokiaľ ide o ich pravdivosť, spoľahlivosť či reliabilitu nabáda k oprávnenej opatrnosti, pretože psychický proces utvárania súdov a úsudkov alebo výpovedí skúmaných osobami na dané otázky môže byť fakticky narušený viacerými negatívne pôsobiacimi vplyvmi, okrem iného prípadne aj menšou schopnosťou správne sa vyjadriť o svojich názoroch, postojoch a pod. V zásade však proti týmto výpovediam nemožno namietaf; Marx

a Engels uviedli, že „aj hmlisté výtvary v mozgu ľudí sú nevyhnutnými sublimátmi ich materiálneho životného procesu, ktorý je možné empiricky zistiť a ktorý závisí na materiálnych predpokladoch“.<sup>15</sup> Dôležité je tu príviesť osoby k tomu, aby vypovedali pravdivo, t. j. tak, ako o svojich názoroch, záujmoch, predsavzatiach atď. „privátne“ myslia a nepredstierali názory, záujmy, predsavzatia atď., aké vnútorne nezdiefajú.

Popri možnosti získať empirické fakty o niektorých prvkoch psychického života ľudí exploratívnym zisťovaním možno získať niektoré fakty tohto druhu aj bezprostredným pozorovaním počínov, resp. objektivizovaných alebo „transsubjektívnych“ prejavov — mimiky, pohybov tela, chôdze, práce a jej výsledkov a vôbec celého správania ľudí. Nemáme tu však na mysli nejaké stopercentné uplatnenie behavioristickej metódy alebo behavioristického spôsobu štúdia a vysvetlenia skutočnosti, ktoré obhajoval J. B. Watson<sup>16</sup> a ktoré považujeme za jednostranné a nepostačujúce. Myslíme tu len na možnosť získať fakty o špecifických ľudských transsubjektívnych prejavoch, ktoré sú charakteristické svojou stabilitou a periodickosťou (napr. určité zvyky, obyčaje, kultúrne prejavy), prípadne o prejavoch ľudí, ktoré sprevádzajú niektoré neuropsychické deje (smútok, žiaľ, plač, ľahostajnosť, smiech, radosť, odpor, zlosť, prekvapenie, zdesenie a pod.) a ktoré možno dobre sledovať na mimike tváre alebo pantomimike celého tela. Pozorovanie transsubjektívnych prejavov sa môže vhodne použiť na verifikáciu niektorých faktov získaných exploratívnou cestou. V zásade sme toho názoru, že behavioristický spôsob štúdia niektorých stránok spoločenskej skutočnosti je vedecky odôvodnený len za predpokladu, že sa tento organicke spája so štúdiom vnútorného psychického života ľudí. Tento metodologický postulát vyplýva z jednoty objektívneho a subjektívneho v spoločenskom dianí, ktorá nevyhnutne determinuje aj jednotu metodického postupu v skúmaní objektívnych i subjektívnych stránok a momentov spoločenského javu.

<sup>15</sup> Marx, K. — Engels, F.: *Německá ideologie I.* Praha 1952, s. 24.

<sup>16</sup> Watson, J. B.: *Experimental Studies of the*

*Growth of the Emotions.* In: Watson J. B.: *Der Behaviorismus.* Berlin—Leipzig 1930.

Vzhľadom na to, že predmet sociologického výskumu je par excellence hromadného charakteru a že v dôsledku svojej teritoriálnej rozpriestranosti a rozmanitých sociálnoekonomických vplyvov vykazuje podľa povahy miesta rôzne odlišnosti, spravidla sa žiada v rámci sociologického výskumu siahnuť po metóde reprezentatívnej skupiny čiže po tzv. nevyčerpávajúcim zisťovaní alebo skúmaní. Hoci je použitie reprezentatívnej skupiny dosť časté i v rámci získavania empirických faktov bezprostredným, priamym pozorovaním a rovnako aj v rámci sprostredkovaného poznania, najmä na jeho doplnenie z kvalitatívnej stránky, predsa len získavanie faktov prostredníctvom reprezentatívnej skupiny je najčastejšie v oblasti skúmania subjektívnej stránky spoločenskej skutočnosti. Napríklad pri interview a ešte viac pri dotazníku (najmä pri výskume verejnej mienky) je používanie reprezentatívnej skupiny typickou metodickou praktikou.

#### 4. Poznanie vzniku a vývinu skúmaného javu

Už sme sa zmienili o tom, že komplexné poňatie predmetu sociologického výskumu nepredpokladá len skúmať štruktúru, významnú súvislosť, fungovanie javu, ale rovnako aj skúmať vznik a vývin spoločenského javu v historických podmienkach. Retrospektívne alebo historické hľadisko má umožniť poznať jav v celej zložitosti jeho pohybu, štrukturálnych zmien v časovej postupnosti, jeho vývinového smerovania a tempa. Vzhľadom na zásadný význam tohto tzv. historizmu, ktorý je dôležitým atribútom objektívnej sociologickej metódy, žiada sa uplatňovať historický prístup k skúmaniu spoločenských javov dôsledne, a to: 1. implicitne ako neodlučiteľnú zložku (podľa praktických možností) každej empirickej sociologickej výskumnej metódy, 2. explicitne ako osobitnú, samostatnú výskumnú metódu, aplikovanú ako takú v špeciálnych sociologických výskumoch, ako sú najmä monografické sociologické výskumy a pod. V druhom prípade hovoríme o historickej metóde, resp. o historicko-komparatívnej metóde.

Historický prístup, ako je to celkom prirodzené, možno v sociologickom výsku-

me uplatniť nielen v rámci skúmania objektívnej stránky spoločenskej skutočnosti, ale aj v rámci skúmania subjektívnej, psychickej stránky tejto skutočnosti, pravda, v prípade, keď o jave, ktorý je predmetom skúmania, zaznamenali sa v minulosti nejaké fakty alebo poznatky. Treba konštatovať, že aj v tomto prípade, podobne ako v prípade poznávania veľkých skupín, rozložených na veľkých priestoroch a pod., ide o sprostredkované poznanie sociálnej skutočnosti. Ide tu o poznávanie skúmaného javu prostredníctvom štúdia stôp, ktoré zanechali alebo zanechajú generácie najčastejšie v písomnej forme. Treba poznamenať, že v podrobnom skúmaní histórie javu netreba vidieť v rámci sociologického výskumu ťažisko skúmania javu, ale len prostriedok na lepšie poznanie jeho súčasného stavu a jeho perspektívneho vývinu.

Záverom možno rezumovať v tom zmysle, že kým pri zmyslovom poznaní alebo bezprostrednom pozorovaní získava skúmajúci subjekt empirické fakty na základe svojich vlastných pocitov a vnemov (a), zatiaľ pri sprostredkovanom poznaní (b). pri poznaní tzv. exploratívnou cestou (c) a retrospektívnom, historickom poznaní (d) dospieva k empirickým faktom vcelku už v hotovej podobe. Tieto štyri základné spôsoby poznania javovej stránky spoločenskej reality nebývajú však v sociologickom výskume takmer nikdy „v čistej, stereotypnej“ podobe, ale veľmi často sa vzájomne prekrývajú a vzájomne dopĺňajú. Národným príkladom toho je výskumná pomôcka tzv. záznamový hárok, pri ktorej má sociológ možnosť získavať fakty nielen bezprostredným pozorovaním, ale aj rozhovorom, a dokonca študovať aj číselné údaje z rôznych evidencií, ročných rozborov a štatistík z celého radu rokov, ako aj rôzne archívne materiály. Malo by byť snahou každého sociológa čo najširšie a najúplnejšie využívať pri získavaní empirických faktov všetky štyri uvedené spôsoby elementárneho poznania, pretože umožňujú získať všestranne fakty a na základe nich komplexné poznatky o študovanom jave. Ich všestranne a dôsledné uplatnenie je veľmi dobre možné pri monografických výskumoch, napr. pri sociologickom skúmaní menších lokálnych komunít.

Napokon treba uviesť, že aj najhodnotnejšie empirické fakty, získané spôsobmi analyzovanými v bodoch 1–4, by boli mŕtvym, pre vedu bezcenným kapitálom, keby sa teoreticky neanalyzovali a nezovšeobecnil, keby ostali len vo forme opisu. Vedecké fakty, informácie samy osebe nie sú vedou, ale len jej základnými kameňmi. Veda sa začína len ich spracovaním, ich transformáciou do formy vedeckých poznatkov – pravidiel, zásad, téz, poučiek, zákonov, teórií a vedeckých hypotéz. A práve v procese tejto transformácie sa uplatňuje teoretické myslenie ako kvalitatívne vyšší stupeň v procese poznania objektívnej reality.<sup>17</sup> Kým spôsoby elementárneho poznania charakterizované vyššie, poskytujú len akýsi plastický obraz skúmaných javov, teoretické myslenie preniká za tento obraz a zameriava sa na poznanie skrytých súvislostí, príčin a zákonitostí, na poznanie toho, čo je v javoch všeobecné, čo sa v nich pravidelne, zákonite opakuje. Ako pri teoretickej analýze prvotných informácií, tak aj pri ich získavaní uvedenými spôsobmi sa zhusť uplatňujú elementy spoločenskej praxe ako dôležitého gnozeologického faktora.

## Резюме

**Катриак М.: К вопросу об элементарном познании социальной действительности**

Во вступительных заметках автор констатирует, что несмотря на то, что объект социологического исследования является значительно сложным, изменчивым, и за ним в большинстве случаев трудно можно следить, все же он равно как в своей феноменальной форме, так и в своей сущности является вполне познаваемым, а именно при условии, что для познания, изучения его выбираются адекватные, научно обоснованные методологические приемы и средства. Исследовательская и более широкая общественная практика ясно показала, что такие приемы и средства выработала диалектико-материалистическая гносеология, согласно которой в пределах познавательного процесса неизбежно принимают участие не только а) чувственное восприятие объектов действительного мира, б) теоретическое мышление, но и в) общественная практика как исходный и оценивающий, критический фактор в этом процессе. Кроме того здесь категорически по-

стигуруется, чтобы познание как диалектический процесс проникновения разума к сути причинам и закономерностям явлений — проходило параллельно с путем развития изучаемого общественного феномена.

В связи с упомянутой сложностью общественных феноменов автор указывает на то, что в социологическом исследовании недостаточно только непосредственно, прямо наблюдать, как это напр. в физике или в биологии, но что здесь необходимо взяться также за другие способы элементарного познания, за другие способы получения первоначальных эмпирических информаций (эмпирических фактов) как основы для выведения социологических познаний.

Автор приводит следующие четыре способа получения первичных информаций:

1) непосредственное отражение или чувственное восприятие, которое можно применять таким образом, как это обычно в естественных науках; речь идет здесь о получении сведений об элементах общественного бытия непосредственным наблюдением;

2) опосредованное познание, неизбежное из-за территориального, географического размещения общественных формаций и вытекающей из этого неудобности для обозрения этих формаций и тем самым невозможности применения непосредственного научного наблюдения (с точки зрения исследующего субъекта, напр., социолога); речь идет здесь о получении и использовании информаций и данных из первичного учета и из статистических материалов;

3) познание, полученное т. наз. эксплоративным путем (из лат. *explorare*, что значит расспрашиваться, разузнавать), т. е. при помощи разузнавания, расспрашивания, при котором дело идет о познании субъективной, психической стороны лиц, группы, населения; оно осуществляется при помощи интервью, анкеты, автобиографического метода и т. н.;

4) познание генезиса, эволюции или хотя бы истории изучаемых явлений; речь идет здесь о применении исторического метода, исторического подхода, позволяющего следить за изменениями явлений в последовательности во времени.

Автор подробно анализирует приведенные способы эмпирического познания, дает характеристику возможности их применения в социологическом исследовании и указывает также притом на их различные недостатки, связанные с их использованием. Он подчеркивает, что каждый социолог, приобретая первичные информации и эмпирические факты, должен был бы как можно шире и полнее использовать все четыре приведенных способа элементарного познания, так как они позволяют получить всесторонние факты и на основе их комплексные социологические познания об изучаемом явлении.

<sup>17</sup> Toto myslenie sa vyznačuje tým, že zámerne vychádza z vedeckých faktov, že využíva princípy dialekticko-matematickej gnozeológie, dialektického a historického materializmu a že sa dôsledne riadi zákonmi formálnej i dialektickej logiky. Nároku si vedeckú presnosť a platnosť záverov, ku-

ktorým dochádza. Odráža skutočnosť vo forme abstrakt, t. j. nielen javy, ale najmä ich podstatu. Na rozdiel od teoretického, vedeckého myslenia rozoznávame tzv. bežné, príp. laické myslenie, ktorému chýbajú uvedené atribúty vedeckosti.

В заключение автор указывает, что в социологическом исследовании недостаточно только иметь систему действительных и надежных информаций, но эти информации надо обработать, перевести в форму научных познаний. Здесь требуется последовательное теоретическое мышление, позволяющее проникнуть к сущности явлений, открывать внутренние закономерности их. Так же как и при теоретическом анализе первичных информаций, так и при их приобретении при помощи приведенных способов часто используются элементы общественной практики как важного гносеологического фактора.

## Summary

### Katriak M.: On the Elementary Cognition of Social Reality

In his introductory remarks the author claims that, in spite of the object of sociological research being most complex, variable and — in the majority of cases — observable only with difficulty, it is yet fully cognizable both in its phenomenal form and in its substance — on the assumption that adequate, scientifically substantiated methodological procedures and means are chosen for its cognition and examination. The practice of research, as well as wider social practice have clearly shown that such procedures and means were worked out by dialectical-materialistic gnoseology in the sense of which — in the frame of the cognitive process — it is not only a) sensory perception of objects of the real world and b) theoretical thinking that assert themselves, but also c) social practice as a basic factor on the one hand, and an evaluating, critical factor on the other. Besides, it is categorically postulated that cognition as the dialectical process of the penetration of reason to the substance, to the causes and laws of phenomena, should proceed in parallel to the way in which the examined social phenomenon is developing.

In connection with the complexity of social phenomena referred to above, the author points out that — in contrast to e. g. physics or biology — immediate, direct observation is not sufficient in sociological research: here it is necessary to apply other methods of elementary cognition, other ways of getting elementary empirical information (empirical facts) as a basis for deducing sociological findings.

The author refers to the following four ways of obtaining elementary information:

1. direct reflection or sensory perception which can be used in the way currently

applied in natural sciences; it is a question of obtaining information concerning the components of social existence by direct observation.

2. mediated cognition which is indispensable due to the regional and geographical dislocation of social formations, and the hence ensuing incomprehensibility of these formations, i. e. impossibility of applying direct scientific observation (from the viewpoint of the examining subject, e. g. the sociologist); here it is a question of obtaining and utilizing information and data gained by primary evidence and from statistical materials.

3. cognition in the so-called exploratory way (from the Latin „explorare“ = asking questions, bringing out), i. e. knowledge reached by asking questions, inquiring; this involves the cognition of the objective, psychical aspect of persons, of population groups, effected with the help of interviews, questionnaires, the autobiographical method, etc.

4. cognition of the genesis, development or history of the phenomena under examination; this involves the application of the historical method, of the historical approach, enabling us to follow the changes of phenomena in their time sequence.

The author presents a detailed analysis of the mentioned methods of empirical cognition, characterizes the possibilities of their application in sociological research, and simultaneously points out various drawbacks connected with their use. He emphasizes the fact that, in gaining elementary information and empirical facts, every sociologist should aim at a most extensive and most complete utilization of all the four methods of elementary cognition mentioned above, since these make it possible to obtain all-round facts and, on their basis, to arrive at a complex sociological knowledge of the phenomenon under study.

In concluding the author claims that, in sociological research, it is not enough to have a system of valid and reliable elementary information but that this must be elaborated, transformed into the form of scientific knowledge. This requires a consistent use of theoretical thinking enabling the researchers to penetrate to the substance of phenomena, to disclose their inner causes and laws. Very frequently, both in theoretically analysing elementary information and in obtaining it through the application of the mentioned methods, the elements of social practice assert themselves as an important gnoseological factor.